

ступень сохрannости музейних фондoв, cостав и информация o проиcходженнi екcпонатoв.

Ключевые слова: археологические коллекции, музей, М.Я. Рудинский, Черниговщина.

Yanenko A.S. The archaeological collections of the museums in Chernihiv region in 1945–1946 (on the basis of Mykhailo Rudynskiy's archive)

In the article the condition of the archaeological collections of the museums in Chernihiv region in 1945–1946 is examined on the basis of Mykhailo Rudynskiy's archive. The extent of safe keeping of museum stock, structures and information about the exhibit origin are discussed.

Key words: archeological collections, museum, Mykhailo Rudynskiy, Chernihiv region.

13.03.2013 p.

УДК 94:069] (477.51) «199»

М.В. Семенова

МУЗЕЇ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ 90-Х РР. ХХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРСЬКОГО РЕГІОНУ)

У статті на основі джерельних даних досліджується стан музеїв у нових умовах соціокультурної ситуації 90-х рр. ХХ ст. Звертається увага (на прикладі Чернігово-Сіверщини) на основні проблеми та напрямки діяльності музеїв хронологічно окресленого періоду.

Ключові слова: музеї, Чернігівщина, Сумщина, проблеми і напрямки розвитку музеїв.

Дев'яності роки ХХ ст. в історії України стали періодом суттєвих змін в її соціокультурному просторі. Соціокультурна ситуація характеризувалась процесом ідеологічного розкріпачення, переорієнтацією на національні й загальнолюдські духовні цінності, інтеграцією у світовий культурний простір. Це в свою чергу мало б значно розширити діапазон творчих пошуків, дати можливість у більшому обсязі, на принципово нових якісних засадах задовольняти культурні запити різних категорій населення, більш ефективно використовувати культурний потенціал держави. Відбувались ліквідація централізованого управління сферою культури і зростання самостійності розвитку культури в регіонах, оновлення інфраструктури сфери культури і формування нових принципів управління нею.

Разом з тим погіршення показників соціально-економічного становища, невизначеність законодавчої бази, нечіткість концептуальних підходів – фактори, що негативно вплинули на розвиток культури. Перш за все негативні тенденції позначились відразу на інфраструктурі культурної галузі: її мережа почала скорочуватись. Так, приміром, на Сумщині на початок 90-х рр. нараховувалось 946 клубних закладів,

993 бібліотеки [1, 1]; до 2000 р. ці цифри скоротились відповідно до 798 та 681 [2, 1]. На Чернігівщині уже за рік з 1991 р. до 1992 р. мережа клубних закладів зменшилася на 20 одиниць і становила 1068 одиниць [3, арк. 1]. У 2000 р. закладів культури клубного типу залишилось 856 [4, арк. 1]. Загальна статистика кількісних параметрів діяльності бібліотек в Чернігівській області має наступні показники: кількість масових та універсальних бібліотек у 1990 р. – 1032, у 1995 р. – 988, у 2000 р. – 805 [5, 5].

Щодо мережі державних музеїв, тут можна відмітити позитивну тенденцію: якщо у Сумській області їх кількість майже не змінилась (відбулось скорочення на 1 одиницю): на 2000 р. функціонувало 10 проти 11, що діяли у 90-ті рр., то у Чернігівському регіоні показники зростали (у 1990 р. діяло 13 музеїв, у 1995 р. – 14, у 2000 р. – 23) [6, 5]. Чернігівщина загалом мала найкращий в Україні показник щодо кількості населення, що припадає на 1 музей: 50,8 тис. чол., тоді як загальноукраїнський показник становив 119,1 тис. чол. (дані на поч. 90-х рр. ХХ ст.) [7, арк. 47]. Крім розширення мережі державних музеїв, що мають різноманітний профільний склад, протягом 1990-х рр. відбувається кількісне зростання предметів основного фонду музеїв (1990 р. – 361,9 тис., у 1995 р. – 374,7 тис., у 2000 р. – 397,5 тис.) та кількості предметів, що експлуатувалась протягом року (1990 р. – 32,7 тис., у 1995 р. – 31,6 тис., у 2000 р. – 42,3 тис.). Разом з тим, як свідчать статистичні показники, кількість щорічних відвідувань музеїв скорочується: у 1995 р. вона складала 862,7 тис., у 2000 р. – 502,5 тис.; зменшується і кількість відвідувань за рік у розрахунку на 100 осіб населення: у 1995 р. – 64, у 2000 р. – 40 [8, 11].

Важливо констатувати, що Чернігово-Сіверський регіон має багату культурно-історичну спадщину. Мережу державних музеїв за профілем складали історичні, краєзнавчі, мистецькі, літературні та музеї інших профілів. На основі архівних джерел можемо прослідкувати основні напрямки діяльності музеїв Чернігівщини у 90-х рр. ХХ ст.

Музеї – культурно-освітні та науково-дослідні заклади. Тому важливим показником їх діяльності є видання наукових каталогів фондoвих колекцій та виставок, буклетів, наукових збірників. У цьому напрямку музеї Чернігівщини діяли досить успішно. Приміром, Прилуцький краєзнавчий музей заснував випуск газети «Скарбниця». Одним із важливих напрямків роботи музеїв стало видання наукових розвідок музейних працівників, серед них – «Сіверщина в долях істориків і історичних дослідженнях» (Новгород-Сіверський історико-культурний музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім»), каталог кирилических стародруків (Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського), путівник-довідник «Ніжинська поштова станція» (Ніжинський краєзнавчий музей) [9, арк. 19-20].

Наукові зібрання також є невід'ємною частиною науково-дослідної роботи музеїв. Так Новгород-

Сіверський історико-культурний музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім» започаткував проведення наукових читань; науково-практичний семінар музейних працівників Чернігівської області на базі Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського ставив завдання підвищення їх науково-теоретичного рівня та обмін практичним досвідом; науково-практична конференція у музеї-заповіднику М.М. Коцюбинського була присвячена творчості Василя Стуса; у Батурицькому заповіднику «Гетьманська столиця» відбулась конференція «Кирило Розумовський – останній гетьман України» [10, арк. 24].

Результатом науково-творчих пошуків працівників музеїв стало відкриття нових стаціонарних виставок (як приклад – «Чернігів на зрізі століть» в Чернігівському історичному музеї), експонування виставок, присвячених ювілеям відомих українських діячів або видатним історичним подіям. Мала місце практика проведення виставок у музеях російських та білоруських колег (наприклад, побут українського козацтва) [11, арк. 48].

Одним із напрямів роботи музеїв є допомога відділам культури у питаннях виявлення, дослідження та обліку нерухомих пам'яток історії та культури. У цілому, незважаючи на фінансові труднощі, протягом 90-х рр. спостерігалось покращення в пам'яткоохоронній справі: постійно виявлялись, брались на облік та під охорону держави пам'ятки історії, культури, археології: у 1994 р. кількість пам'яток Чернігівщини, що перебували на державному обліку становила 4413 [12, арк. 1]; у 1995 р. виявлено та складено списки на 187 пам'яток [13, арк. 36]; у 1998 р. на державний облік взято 99 пам'яток історії, мистецтва та 216 археології [14, арк. 20]. Таким чином, кількість пам'яток історії, культури, археології, що включалась до списку охорони державою у 90-ті рр. неухильно зростала. Одна з найважливіших проблем щодо охорони пам'яток – відсутність необхідної кількості охоронних зобов'язань: відділами культури області було укладено лише п'ята частина від потреби (511 охоронних зобов'язань із загальної кількості 2484 пам'яток, які знаходяться на державному обліку) [15, арк. 27].

90-ті рр. XX ст. для музеїв стали періодом проходження державної реєстрації та паспортизації [16, арк. 1].

У цьому десятилітті загострились і ряд проблем у функціонуванні музеїв. Основна з них, яка постійно розглядалась на засіданнях колегії управління культури Чернігівської обласної державної адміністрації, – потреба реекспозиції більшості музеїв. Через відсутність коштів музейні експонати не реставрувалися. Так у 1998 р. було реставровано лише 20% від потреби. Наступна проблема – стан музейних приміщень: за оцінками фахівців 23 % музейних будівель у досліджуваній період потребували капітального ремонту. Неабияк загострилось питання щодо фондосховищ [17, арк. 35]. Знову ж таки через скрутне матеріальне становище музеї не мали можливості закуповувати цінні експонати, тому вони потрапили до приватних колекцій.

90-ті рр. для музеїв – час навіть певної загрози збереження своїх надбань: музейні фонди майже не охороняються (зафіксовано крадіжки музейних цінностей), не належним чином організовано пожежний захист. У регіоні набула поширення практика, коли цінні експонати, як правило, передавалися на тимчасове зберігання до Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського, що призводило до збіднення експозицій [18, арк. 26].

Проблеми розвитку музеїв Чернігівщини відповідають загальноукраїнському проблемному контексту музейної галузі 90-х рр. XX ст.: жоден музей системи Міністерства культури України не мав статусу наукової установи; більшість із 516 державних музейних закладів, навіть ті, які набули статусу національних, розташовувались у старих пристосованих приміщеннях, що не відповідають мінімальним європейським стандартам. Через нестачу експозиційних площ експонувалося не більше 7-8 % мистецьких і культурних цінностей – решта була недоступна широкому загалу, залишаючись у фондосховищах; виникли проблеми з охороною музейних цінностей, що призвело до ряду пограбувань [19, арк. 17].

Проте необхідно вказати, що у досліджуваній період нові історичні умови спонукали до активізації пошуків новаційних форм та напрямків діяльності музеїв. Стан соціально-економічного, політичного та культурного розвитку суспільства зумовлював необхідність істотних змін у діяльності всіх традиційних закладів культури. Так музеї, яким притаманна поліфункціональність, починали перетворюватись у своєрідні центри соціально-культурної діяльності.

Розширення музейної мережі, підвищення інтересу до музеїв та інтенсифікація їх діяльності були зумовлені динамікою соціокультурних процесів: наприклад, тенденція до збільшення вільного часу населення, розвиток туристичної індустрії, застосування маркетингових технологій і реклами та ін.

Функціонування сучасного музею музеєзнавці розглядають у різних системах координат: «музей-культура», «музей-суспільство», «музей-особистість». Отже, на кінець XX ст. музей не лише зберігає, облікує, вивчає пам'ятки культури, він насамперед – культурно-освітній заклад, який має широкі наукові, просвітницькі, науково-освітні, естетичні та виховні завдання.

Сучасний музей реагує на всі соціокультурні трансформації, які відбуваються в суспільстві. Зміна економічних умов та життєвих орієнтирів змінила самі основи музейної діяльності. Музеї стають одним із головних чинників стратегії розвитку в туристичній галузі, що примушує їх постійно створювати та розвивати систему нових програм і форм діяльності.

Традиційні і сучасні форми діяльності музею, такі як експозиція, тематичні пересувні виставки, оглядові та тематичні екскурсії, лекції, вікторини,

творчі вечори, зустрічі, уроки, майстер-класи та ін. продовжували підтверджувати свою ефективність.

Одним із найважливіших завдань роботи музею є широке залучення відвідувачів і кваліфіковане їх обслуговування. До основних музейних послуг належить збір, вивчення, збереження та експонування пам'яток і включення їх в систему «експозиція – екскурсовод – екскурсія – відвідувач». Фахівці вказують: населення не відвідує музеїв з метою просто подивитися на експонати: Інтернет, телебачення, диски, каталоги заповнюють цей простір, тому потрібна істотна зміна «музейної філософії», перенесення центру уваги на турботу про відвідувача, клієнта музею, більш активна участь музейних закладів у соціальному житті [20, 325].

Отже, загалом процес розвитку музейної сфери (на прикладі Чернігово-Сіверського регіону) у 90-ті рр. ХХ ст. розгортався повільно, що було обумовлено реформуванням законодавства та фінансово-економічними проблемами. Можемо виділити суттєві проблеми у функціонуванні музеїв: у більшості фондосховищ відсутнє спеціальне обладнання, а власне фондосховища замалі для зберігання експонатів, в установах не дотримується температурно-вологісний режим, дефіцити місцевих бюджетів не дозволяють утримувати існуючу систему охорони музеїв, через брак коштів у районних і сільських музеях практично не проводилась реставрація експонатів. Разом з тим соціокультурний простір 90-х рр. ХХ ст. сприяв розвитку позитивних тенденцій: збереження і розширення мережі музеїв, новачки у їх діяльності, розширення пропонованих музеєм ринку послуг: орієнтація в системі культурних цінностей, умови для самоосвіти, спілкування, творчості, що розвиває дозвілля; просвітницькі, інформаційні, довідкові, рекламні, представницькі, туристичні, екскурсійні та ін. Музейні співробітники отримали можливість проявляти самостійність у виборі спектра проведеної музеєм експозиційної, виставкової, науково-просвітницької діяльності, масових заходів. У цілому кінець ХХ ст. в історії музейної справи України – досить динамічний період розвитку музеїв, коли поряд із загостренням проблем відбувається швидкий ріст нових музеїв, збільшення їх різноманітності, розширення спектру діяльності.

Посилання

1. Основні показники діяльності закладів культури області за 1993 р. – Суми, 1994. – 23 с.
2. Основні показники діяльності закладів культури і мистецтва Сумської області за 2000 р. – Суми, 2001. – 34 с.
3. Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО), ф. Р-5040, оп. 1, спр. 2121, арк. 1.
4. Архів управління культури Чернігівської обласної державної адміністрації, ф. Р-5040, оп. 1, спр. 2335, арк. 1.
5. Культура, мистецтво, фізкультура та спорт у Чернігівській області: статистичний збірник. – Чернігів, 2003. – 27 с.
6. Там само.
7. ДАЧО, ф. Р-5040, оп. 1, спр. 2090, арк. 47.

8. Культура, мистецтво, фізкультура та спорт у Чернігівській області: статистичний збірник. – Чернігів, 2003. – 27 с.

9. Архів управління культури Чернігівської обласної державної адміністрації, ф. Р-5040, оп.1, спр. 2316, арк. 19-20.

10. ДАЧО, ф. Р-5040, оп. 1, спр.2144, арк. 24.

11. ДАЧО, ф. Р-5040, оп. 1, спр.2090, арк. 48.

12. ДАЧО, ф. Р-5040, оп. 1, спр.2212, арк. 1.

13. ДАЧО, ф. Р-5040, оп. 1, спр. 2220, арк. 36.

14. Архів управління культури Чернігівської обласної державної адміністрації, ф. Р-5040, оп. 1, спр. 2316, арк. 20.

15. Архів управління культури Чернігівської обласної державної адміністрації ф. Р-5040, оп.1, спр. 2350, арк. 27.

16. ДАЧО, ф. Р-5040, оп. 1, спр. 2282, арк. 1.

17. ДАЧО, ф. Р-5040, оп. 1, спр. 2220, арк. 35.

18. Архів управління культури Чернігівської обласної державної адміністрації, ф. Р-5040, оп.1, спр. 2316, арк. 26.

19. Поточний архів Міністерства культури України, ф. 5116, оп. 19, спр. 3379, арк. 17.

20. Мохончук В. Щодо питання музейного менеджменту: стратегія планування / В. Мохончук // Роль та місце музеїв у підвищенні туристичної привабливості регіонів: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Чернівці, 15 грудня 2011 р. – Чернівці: Букрек, 2012. – С.324-340.

Семенова М.В. Музеи в социокультурном пространстве Украины 90-х гг. XX в. (на примере Чернигово-Северского региона)

В статье на основании документальных данных исследуется состояние музеев в новых условиях социокультурной ситуации 90-х гг. XX в. Обращено внимание (на примере Чернигово-Северщины) на основные проблемы и направления деятельности музеев хронологически выделенного периода.

Ключевые слова: музеи, Черниговщина, Сумщина, проблемы и направления развития музеев.

Semenova M.V. Museums in Ukrainian socio-cultural space in the 90-ies of the XX-th century (on an example of Chernihiv-Siversky county)

On the basis of authentic sources the article shows the state of museums under the new conditions of Ukrainian socio-cultural situation in the 90-ies of the XX-th century. With the example of Chernihiv-Siversky county the focus is on the challenges museums faced in the given timespan.

Key words: museums, Chernihivschyna, Sumschyna, challenges in the museums' development.

01.04.2013 р.